

INTELECTUL RAȚIONAL

ALEXANDRU SURDU

Intelectul Rațional sau inteligența rațională este o facultate hibridă a gândirii care se face vădită în aplicațiile Intelectului, adică ale gândirii relaționale, funcționale și operaționale la formele de bază ale Rațiunii, respectiv la Noțiuni, Denominații, Judecăți, Inferențe și Raționamente.

Termenul de „intelect rațional”, fără cunoașterea în prealabil a Intelectului și a Rațiunii ca facultăți *distincte* ale gândirii, referitoare la domenii ontice diferite, bazate pe procese psihice diferite, cu forme noetice și limbaje proprii și cu totul alte semnificații gnoseologice și metodologice, este greu de explicat. În orice caz, nu trebuie să se înțeleagă cumva că Intelectul ar deveni cumva „rațional”, ci numai că se aplică la Rațiune. De altfel, termenul, care nu este uzual, ne-a fost sugerat de cealaltă denumire, de „rațiune speculativă”, utilizată frecvent în *Critica rațiunii pure*, pentru a doua facultate hibridă a gândirii, numai că, în ultimul caz, Rațiunea chiar *devine* speculativă, fără a fi încă Speculațiune. Căci despre Speculațiune, ca formă noetică independentă de Rațiune, se va vorbi abia mai târziu, făcându-se abstracție de faptul că aceasta, sub denumirea de *theoria*, ca distinctă de *phronesis* (= *intellectus*) și de *logos* (= *ratio*), fusese cunoscută de către Aristotel.

S-ar putea utiliza și denumirea de „rațiune intelectivă”, dar nici aceasta nu este potrivită, căci, evident, că Rațiunea nu poate să devină „intelectivă” sau „inteligibilă”, termen utilizat frecvent în interpretările textelor aristotelice, când termenul *nous* este tradus prin *intellectus*. Aici „inteligibil”, care înseamnă „de înțeles” sau „ceea ce poate fi înțeles”, ajunge să însemne „ceea ce poate fi gândit”, „noetic” (*noetikos*).

Am ales termenul de „intelect rațional” și pentru faptul că Intelectul ca atare, cum se va vedea în continuare, este cel care se aplică, este cel „activ”, care determină „acțiunea” (*energeia*), în timp ce Rațiunea, respectiv formele sale noetice, sunt cele care, aristotelic vorbind, oferă „posibilitatea” (*dynamis*) aplicării Intelectului, doar „cadru rațional” de aplicare. Tot aristotelic vorbind, putem spune că Intelectul este forma (*eidos*), iar Rațiunea este materia (*hyle*) asupra căreia se gândește intelectiv, formele noetice ale Rațiunii devenind „elementele” (*stoicheia*) formelor noetice ale Intelectului.

Din perspectivă istorică, putem considera că în lucrările lui Platon, care nu distinge în mod explicit Intelectul de Rațiune, găsim aplicații frecvente ale Intelectului la forme noetice raționale, cele mai cunoscute fiind celebrele *diviziuni dihotomice*, care nu sunt altceva decât aplicații ale *disjuncției exclusive* fie la Noțiuni opuse, fie la Judecăți contradictorii. Or, disjuncția exclusivă este una dintre operațiile Intelectului, iar Noțiunea și Judecata sunt forme ale Rațiunii.

Deși Aristotel distinge Intellectul de Rațiune, el tratează numai despre Rațiune (*logos*) în mod sistematic, dar uneori, când este vorba despre anumite considerațiuni asupra formelor noetice ale Rațiunii, aplică și operații ale Intellectului. Când este vorba, de exemplu, despre justificarea unor particularități ale Silogismelor, respectiv a faptului că din premise adevărate nu poate să decurgă niciodată o concluzie falsă (*ex. verum nisi verum*), el aplică în cazul Silogismelor, ca forme noetice ale Rațiunii, proprietățile *implicației*, care este una dintre operațiile de bază ale Intellectului.

Notă. Am tratat despre această problemă în colaborare cu G.N. Offenberger în lucrarea *Bemerkungen zur Frage der Wahrheit in den Ersten Analytiken II*, Kap. 2–5, în „Analele Universității București”, seria „Acta logica”, nr. 7–8, 1964, și am menționat faptul că observațiile acestea nu puteau fi făcute decât după ce a fost instituită logica Intellectului, respectiv logica simbolică în care sunt tratate problemele implicației. Aristotel reduce aici Silogismul ca formă noetică a Rațiunii la o implicație de forma $(A \rightarrow B)$, în care A reprezintă premisele unui Silogism, iar B reprezintă concluzia și consideră că, dacă B decurge din A, atunci din non B va decurge non A, care este așa-numita lege a transpoziției implicației, notată de regulă prin:

$$(1) \quad (p \rightarrow q) \rightarrow (\sim q \rightarrow \sim p),$$

și zice Aristotel, dacă acest lucru n-ar fi adevărat, adică ar avea loc

$$(2) \quad \sim [(p \rightarrow q) \rightarrow (\sim q \rightarrow \sim p)],$$

atunci ar decurge o contradicție, respectiv că ceva ar fi și nu ar fi în același timp, respectiv

$$(3) \quad (p \& \sim p),$$

adică

$$(4) \quad \sim [(p \rightarrow q) \rightarrow (\sim q \rightarrow \sim p)] \rightarrow (p \& \sim p),$$

dar nu se poate ca ceva să fie și să nu fie în același timp, ceea ce presupune

$$(5) \quad \sim (p \& \sim p)$$

și, ca atare și negarea antecedentului din (4), respectiv

$$(6) \quad \sim \sim [(p \rightarrow q) \rightarrow (\sim q \rightarrow \sim p)],$$

Care prin dubla negare ($\sim \sim p = p$) se transformă în atestarea formulei, respectiv

$$(7) \quad (p \rightarrow q) \rightarrow (\sim q \rightarrow \sim p),$$

care este identică cu (1) și, prin urmare, dacă dintr-un antecedent adevărat (p) urmează un consecvent adevărat (q), din falsitatea consecventului ($\sim q$) urmează falsitatea antecedentului ($\sim p$).

Toate acestea sunt operații intelective cu implicații, numai că ele sunt aplicate unui context rațional, căci (p) care este o variabilă propozițională, îl reprezintă aici pe A, din notația lui Aristotel, adică premisele unui Silogism, să zicem: „Toți M sunt P” și

„Toți S sunt M”, iar variabila propozițională (q) îl reprezintă pe B, respectiv concluzia „Toți S sunt P”. Ceea ce poate fi redat prin

$$(8) (, \text{Toți M sunt P} \text{ și } , \text{Toți S sunt M}) \rightarrow (\text{Toți S sunt P}),$$

adică

$$(9) \quad A \rightarrow B,$$

în notația lui Aristotel și

$$(10) \quad p \rightarrow q,$$

în notația din logica simbolică ș.a.m.d.

Altfel spus, avem ilustrația unei aplicații a Intelectului, cu operația implicație, în contextul formeii noetice Silogism a Rațiunii, mai precis între premisele și concluzia unui Silogism în Modul *Barbara* din Figura I, chiar în contextul silogisticii aristotelice.

1) REFERINȚA ONTICĂ A INTELECTULUI RAȚIONAL

Având ca bază de aplicație Rațiunea, care, prin Noțiune, se referă la antetoni și reprezintă Esența acestora, pe care o exprimă verbal, s-ar putea considera, principal, că și Intelectul Rațional ar avea aceeași referință ontică. Și, tot principal, că funcțiile, relațiile și operațiile intelective s-ar referi la formele noetice ale Rațiunii, ca în contextul Notei de mai sus, în care implicația este aplicată între premisele și concluzia structurii unui Mod silogistic. Aceasta este însă numai una dintre variantele Intelectului Rațional și anume aceea practică de către Aristotel și de către reprezentanții logicii clasico-tradiționale, care este, în fond, tot de inspirație aristotelică, dar are adausuri din logica Intelectului, uneori *avant la letre*, de inspirație stoico-scolastică, cum ar fi în cadrul așa-numitelor judecăți disjunctive, conjunctive și ipotetice, dublate și de raționamente nemijlocite (Inferențe interpretate operațional), pe care Immanuel Kant le numea chiar *Verstandschlüsse*, adică „raționamente ale Intelectului”, spre deosebire de Silogisme (*Vernunftschlüsse*). De același tip intelectual sunt toate reprezentările Sferelor noționale prin cercuri, ovale, dreptunghiuri sau pătrate, numite și „diagrame Venn”, aplicate și la nivel judicativ și silogistic.

Toate acestea sunt acceptate tacit în logica tradițională a Rațiunii care tratează însă, în mod special, despre formele noetice ale Rațiunii, cu marcarea explicită sau nu, în funcție de orientarea logicienilor (empiristă, psihologistă sau conceptualistă) a Esenței, a Ceestelui caracteristic Rațiunii, și nu a Cuestelui (*posession*) specific Intelectului.

Situația este alta în cadrul Intelectului Rațional practicat de către reprezentanții logicii simbolice, deoarece aceștia nu se mărginesc la maniera aristotelică sau tradițională, de extindere a domeniului Rațiunii cu elemente intelective sau cu aplicații

operaționale asupra formelor noetice ale Rațiunii, ci le și „transformă” în formațiuni intelective funcționale, relaționale sau operaționale, considerând că acestea ar fi cele autentice. Ceea ce înseamnă și o schimbare a referinței ontice a Intellectului Rațional de la antetoniile Rațiunii la stările de fapt și la situațiile obiectuale ale Intellectului.

2) SPECIFICUL PROCESELOR PSIHICE ALE INTELECTULUI RAȚIONAL

Indiferent de semnificația ontică rațională sau intelectuală a Intellectului Rațional, ca facultate hibridă a gândirii, el le presupune, pentru o deplină aplicativitate a Intellectului la Rațiune, pe amândouă ca fiind constituite deja, chiar dacă, în cazul lui Platon sau al lui Aristotel, una dintre cele două nu era încă teoretizată. Aplicația însăși, fie că este conștientă sau nu, presupune un Obiect, la care să fi aplicat ceva, și o Metodă care să fie aplicată Obiectului. Aceasta înseamnă că se face abstracție de procesele psihice prin care s-au constituit formele noetice ale Rațiunii și ale Intellectului, specifice Intellectului Rațional fiind procesele psihice caracteristice aplicativității în genere cu particularitățile Rațiunii, la care se face aplicația, și ale Intellectului care se aplică.

Caracteristica aplicativității Intellectului la Rațiune o constituie faptul că, de regulă, aceasta se face scriptic și grafic. Se poate presupune că peripateticii aristotelicieni sau scolastici care aveau tot felul de metode mnemotehnice (de tipul denumirilor pentru Modulurile silogistice) puteau să efectueze aplicații intelectual-raționale și pe cale orală, ceea ce se putea face, evident, și prin citirea cu „glas tare” a celor scrise. Aceasta presupune percepția auditivă și, respectiv, vizuală.

Nefiind vorba despre formele noetice ale Rațiunii ca principii formale și ca expresii ale Esențelor, adică ale gândurilor, chiar dacă ele sunt rostite, interesează, în cazul Noțiunilor, forma gramaticală (morfoloică): substantive, verbe, adjective, adverbe etc., iar în cazul Denominațiilor, Judecăților, Inferențelor și Silogismelor, structurile formale și expresiile lor lingvistice, toate fiind perceptibile acustic sau vizual. Socrate avea dreptate că scrierea slăbește memoria, deși îi oferă mijloace de păstrare sau depozitare, s-ar putea spune, a gândurilor, dar contribuie și la dispensarea uneori totală de vorbire, cum se face adesea, și la clasă sau la cursuri, prin folosirea tablei, iar în zilele noastre prin publicațiile scrise.

S-ar putea considera, în cazul Intellectului Rațional, că structurile formale și expresiile lingvistice ale formelor noetice ale Rațiunii sunt considerate, declarat sau nu, ca stări de fapt și situații obiectuale perceptibile vizual, primul proces psihic special fiind *înțelegerea* acestora. Ce-i drept, înțelegerea intervine și în cazul prezentării auditive ale formațiunilor scriptice. Aceasta, când este vorba despre scrierea fonetică a cuvintelor într-o anumită limbă care trebuie înțeleasă.

Înțelegerea cuvintelor vorbite presupune un tip special de percepție auditivă, în primul rând a sunetelor (vocale și consoane), care, fără exersări prealabile, poate

să conducă la înțelegerea lor greșită, care a contribuit și istoric la diversificarea limbilor prin percepția greșită (diferită) a sunetelor și a silabelor care alcătuiesc cuvintele. Scriptic este vorba despre cunoașterea literelor, în cazul scrierii fonetice, sau a semnelor (pictograme sau hieroglife), utilizate uneori ca simboluri sau ca variabile (de Noțiuni sau Judecăți și, respectiv, de cuvinte sau propoziții), cum proceda și Aristotel cu literele majuscule din alfabetul grecesc.

Din această perspectivă, există și diferențieri semnificative de înțelegere pentru care pot fi elaborate teste speciale, ca și pentru înțelegerea limbilor străine, pentru citirea rapidă sau pentru scrierea rapidă, cu sau fără mijloace stenografice.

3) APLICAȚIILE INTELECTULUI LA FORMELE NOETICE ALE RAȚIUNII

Trebuie spus *da capo* că formele noetice ale Rațiunii, de la descoperirea lor de către presocratici, au trecut prin numeroase „metamorfoze” în funcție de capacitățile interpreților și de interesele acestora, cu toate că ele au fost și au rămas aceleași, ca și Rațiunea, câștigând cu timpul numai în extensiune, adică devenind tot mai multe. Acesta este și motivul pentru care ele au fost considerate, ca idei sau gânduri, mereu la fel (*aei homoion*) și, începând cu Socrate, dar mai ales cu Platon, au fost plasate într-o altă lume. Oricum, chiar și aristotelic vorbind, adică localizându-le în cuget, ca „loc al ideilor” (*topos eidon*), ele exprimă prin cuvinte, diferite în limbi diferite, aceleași Esențe. În această situație, s-ar putea spune că noutățile aduse de logica simbolică a Intelectului ar trebui să fie binevenite, alături de celelalte, pe care s-au străduit să le adauge fiecare după puterile sale în privința structurilor formale și ale expresiilor lingvistice ale aceluiași Esențe. Numai că, în cazul de față, pentru reușita aplicației se fac transformări ale expresiilor lingvistice care lezează structurile formale astfel încât ele nu mai pot înlesni nici exprimarea Esenței și nici „desfășurarea” acesteia în forme judicative și silogistice, ceea ce înseamnă practic renunțarea la Rațiune.

a) APLICAȚII INTELECTIVE ASUPRA NOȚIUNII

Immanuel Kant, care făcuse distincția dintre Intelect și Rațiune, a fost și primul care a „transferat”, în *Critica rațiunii pure*, Noțiunea (*Begriff*) de la Rațiune la Intelect, dar nu ca atare, respectiv ca Noțiune, ci ca *funcție* a intelectului, respectiv ca predicat (P) al unei judecăți posibile (*zu einem möglichen Urteile*) care se raportează (*beziehen sich*) la o reprezentare (*Vorstellung*) oarecare a unui obiect (*Gegenstand*) încă nedeterminat (x). Ceea ce se transcrie, în logica simbolică a predicatelor sau a funcțiilor predicative prin P(x). Aceasta, dacă facem abstracție de faptul că raportarea la obiectul anteton se face, la Kant, prin intermediul reprezentării.

Ce-i drept, au fost și adepți ai logicii clasico-tradiționale, unii de orientare psihologistă, care considerau, că forma noetică de bază a Rațiunii ar fi Judecata nu Noțiunea pe care o reduceau la funcția de termen judicativ. Ed. Goblot, de exemplu o considera un predicat fără un subiect determinat, de tipul (x este P) sau concret (x este om).

Deosebirea dintre $P(x)$ și (x este P) este totuși mare, deoarece primul (x) se referă la un obiect nedeterminat, pe când al doilea la un subiect judicativ nedeterminat. $P(x)$ este o formă prejudicativă, de tipul ($Sp \Rightarrow I$) sau ($G \Rightarrow I$), adică Specia se spune despre Individual, să zicem („om” se spune despre individul Socrate) sau „viețuitor” se spune despre individul Socrate). Ambele sunt forme noetice denominative, pe când (x este P) reprezintă o structură judicativă ca subiect nedeterminat. Structura prejudicativă $P(x)$ nu devine judecată prin înlocuirea lui (x) cu un obiect, pe când (x este P) devine judecată, dacă (x) este, de exemplu, Singularul „Socrate”, iar (P) Specia „om”, respectiv „Socrate este om”.

În ambele situații însă, dacă cele două interpretări intelective (la Kant declarată) nu sunt precedate de o teorie a Noțiunii ca formă noetică a Rațiunii, Noțiunea își pierde funcția constitutivă și comunicativă (prin cuvânt și mai ales prin Rostire) a Esenței. Dovadă este și faptul că, nici la Kant și nici la Goblot, nu apare cuvântul cu articol hotărât la singular, care nu se spune despre nimic, căci nu este denumire, și nici nu se afirmă (sau neagă) despre vreun subiect, căci nu este predicat, ci este ceea ce Constantin Noica numea Rostire, adică Noțiunea ca atare (*auto kath' hauto*).

Interpretarea Noțiunii (*Begriff*) ca funcție propriu-zisă a fost inaugurată de către Gottlob Frege și tratată cu mijloacele logicii simbolice a Intellectului. Noțiunea devine o funcție $F(x)$, în care „x” se numește argumentul funcției și reprezintă partea ei „nesaturată”, adică nedeterminată. Ceea ce s-ar obține prin determinarea argumentului unei funcții ar trebui să fie o propoziție, în care „F” să devină predicatul și „a” subiectul, funcția obținând astfel o valoare de adevăr.

Problema nu este însă atât de simplă, deoarece, prin înlocuirea lui „x” cu „a” nu se obține o propoziție. Frege considera că argumentul funcției trebuie să fie un obiect (*Gegenstand*), anteton în terminologia noastră, dar și un lucru oarecare, o viețuitoare sau o persoană. Dacă argumentul funcției „ $F(x)$ ”, respectiv „x”, devine o persoană, atunci formula devine

$$(1) \quad F \overset{\circ}{\lambda},$$

ceea ce nu reprezintă o propoziție, chiar dacă „F” devine un predicat, să zicem „om”

$$(2) \quad \text{„om”} \overset{\circ}{\lambda},$$

căci $\overset{\circ}{\lambda}$, ca individual, nu este exprimabil (*individuum ineffabile*). Formula (2) seamănă însă cu o denotație de la Specie sau de la Gen la Individual, să zicem

$$(3) \quad \text{„om”} \Rightarrow \overset{\circ}{\lambda},$$

adică despre un anumit Individual (I) se spune Specia „om”. Formula generală

$$(4) \quad (\text{Sp} \Rightarrow \text{I}),$$

exprimă acest lucru, pe care nu-l presupune însă formula lui Frege (1).

În plus, chiar de la început, F, cu rol de predicat este un concept, Specie sau Gen, care nu mai necesită, din perspectivă logică tradițională, nici o completare. Dacă se urmărește însă obținerea, cu ajutorul lui „F”, a unei propoziții, în care acesta să fie predicat, atunci subiectul nu mai poate să fie un individual inefabil, ci, cel puțin un Singular, să zicem „Socrate”, în formula

$$(5) \quad \text{„om” „Socrate”},$$

dar nici acum nu s-ar obține o propoziție. Formula (5) seamănă cu o Denominație de la Specie la Singular, să zicem

$$(6) \quad (\text{Sp} \Rightarrow \text{Sing}),$$

cu exemplul

$$(7) \quad \text{„om”} \Rightarrow \text{„Socrate”},$$

dar Frege nu menționează relația „se spune despre” și, deci, (5) nu este o Denominație.

Pentru a fi o propoziție (5) ar trebui să conțină copula „este”, eventual adăugată la „F”, în forma „este F”, ceea ce nu face Frege.

Chiar dacă s-ar accepta în loc de „F” forma „este F”, ceea ce ar presupune și o inversare, de la „F(x)”, la „(x)F”, s-ar obține

$$(8) \quad (x) \text{ este } F,$$

în care „x” este un individual, să zicem o persoană

$$(9) \quad \text{♁ este } F,$$

și tot nu s-ar obține o propoziție, căci „♁” este inexprimabil.

În legătură cu relația dintre „♁” și „F”, Frege face o completare, spunând că un individual sau mai mulți cade sau cad sub (într-un) concept. *Unter einen Begriff fallen*, „a cădea sub un concept” nu spune prea mult, dar sugerează un alt tip de raport, în care conceptul este de asemenea presupus ca anterior „funcției cu un argument nesatisfăcut”. La fel se petrec lucrurile și în cazul, menționat de Frege, în care „Conceptele sub care cade un obiect le numesc proprietăți (*Eigenschaften*) ale acestui obiect (*Gegenstand*)”. Și mai apare un caz, în care este vorba despre „un concept care cade înăuntrul unui concept de treapta doi”, în care s-ar părea că este vorba de „trepte” diferite de generalitate în Arborele lui Porphyrius, respectiv de „treapta” Specie și de „treapta” Gen. Situația în care, zicea Porphyrius, Genul „cuprinde” (*periechei*) Specia „sub” (*hypo, unter*) el. Specia în genere este

considerată „cea de sub Gen” (*to hypo to genos*), ceea ce a fost tradus prin „ceea ce stă sub un Gen” sau „ceea ce este cuprins sub un gen”, dar se poate spune și „ceea ce cade sub un Gen”, cum zice Frege. Numai că Frege nu vorbește despre Gen și Specie, ci despre „concepte” de diferite trepte: unele *sub* care *cad* cele individuale, altele care *cad înăuntrul* (*innerhalb*) altor concepte.

Notă. Pentru explicarea ultimelor cazuri trebuie să apelăm la relațiile prejudicative despre care am tratat în lucrarea *Actualitatea relației gândire-limbaj*, Edit. Academiei Române, București, 1989.

Căderea sub sau într-un concept presupune relația de apartenență (*pertinere ad*) a unui individual la o clasă sau o mulțime de indivizi, care poate să aibă, într-adevăr, o denumire: apartenența militarilor, de exemplu, la o anumită companie a unui anumit regiment. Numai că apartenența, respectiv căderea nu este sub denumire, ci sub clasa de individuale pe care o exprimă denumirea. Oricum, individualul și relația de apartenență sunt inexprimabile, iar denumirea singură nu formează o propoziție. Relația de apartenență este obișnuită în „logica claselor” din logica simbolică a intelectului.

Relația dintre obiect (*Gegenstand*) și proprietate (*Eigenschaft*) este și ea obișnuită în logica simbolică și este redată chiar prin „ $F(x)$ ” sau „ $P(x)$ ”, deoarece se consideră că și „ F ” este „nesaturată”, adică o variabilă, iar formula, prin înlocuirea lui „ F ” cu o anumită proprietate și a lui „ x ” cu un anumit obiect, ar deveni o propoziție. Ceea ce nu se poate, deoarece obiectul este un individual inexprimabil.

Din perspectivă prejudicativă ce dovedește, în plus, că relația dintre obiect (individual) și proprietate are mai multe aspecte. Proprietatea poate să fie individuală sau comună. Cea individuală aparține unui singur individual și este, ca și aceasta, inexprimabilă. Proprietatea comună aparține mai multor individuali. Ea poate să aibă denumire, dar nu denumirea proprietății comune aparține mai multor individuali, ci proprietatea comună exprimată de acea denumire. Simbolic, avem următoarele entități: proprietate individuală, notată cu „ p^i ”; proprietate comună, notată cu „ p^c ”; relație de apartenență, notată cu „ $\in$ ”; denumirea proprietății comune, notată cu „ Dp^c ”; relație denominativă „se spune despre” ($\Rightarrow$). Pentru proprietatea individuală este valabilă relația: ($p^i \in a$), pentru cea comună, relația ($p^c \in a, b, c\dots$), iar despre proprietatea comună se spune denumirea „ Dp^c ”, respectiv ($Dp^c \Rightarrow p^c$). Niciuna dintre aceste formule nu alcătuiește o propoziție.

Faptul că unele concepte „cad înăuntrul” altora se referă la Speciile care stau sau „cad” sub un Gen. La faptul că Speciile sunt „învăluite”, cum traducea Constantin Noica *periechein*, de un anumit Gen. Dar Speciile sunt aici „conceptele” sub care cad individualii, adică Sferele sau Clasele speciilor, relația fiind de includere (*includitur in*), adică de *cădere* a Sferei sau Clasei unei Specii (concept) *înăuntrul* (*innerhalb fallen*) Sferei unui Gen. Dacă folosim pentru includere sau „cădere înăuntrul” unei Sfere sau clase de individuale în Sfera altei Clase de individuale semnul ($\subset$), și este vorba, să zicem de Sfere sau Specii (Ssp) și de Sfera unui Gen (Sgn), obținem relația ($Ssp \subset Sgn$), care nu are, de asemenea, nici o componentă exprimabilă

și, ca atare, nu alcătuiește nici o propoziție, ci doar o relație prejudicativă, relație obișnuită în așa-numita „logică a claselor” din logica simbolică a intelectului.

Prin urmare toate aceste interpretări ale Noțiunii, pe care le găsim în lucrările lui Frege și ale altor logicieni „simboliști” ai intelectului, ilustrează maniera Intelectului Rațional de a trata Noțiunea ca formă noetică a Rațiunii cu mijloacele funcționale, relaționale și operaționale ale Intelectului. Ceea ce a și condus, cum observase Frege însuși la multe confuzii terminologice introduse din logica Intelectului Rațional în matematici.

b) APLICAȚII INTELECTIVE ASUPRA DENOMINAȚIEI

Denominația n-a fost cunoscută ca formă noetică independentă a Rațiunii, deoarece relațiile *dicitur de* (se spune despre) și *inesse* (este în) au fost interpretate în ciuda contextului aristotelic *prejudicativ*, ca modalități predicative. Altfel spus, Denominația a fost considerată Judecată. Prioritatea acordată Judecății față de Noțiune este explicabilă pe linie clasico-tradițională prin tendințele psihologice postkantiene de absolutizare a Judecății ca formă de bază a gândirii. Ceea ce este corect, numai că, s-a dovedit și chiar experimentat, și Noțiunea este o formă a gândirii, care, fără să aducă „prejudicii” judecății, a fost și mai este încă exersată, chiar înaintea judecății. Conceperea este altceva decât judecarea. S-a spus de ce la locul potrivit. Reducerea însă a Noțiunii la Judecată, drept componentă a acesteia, s-a dovedit că are și aspecte care țin de Intelectul Rațional, și anume acelea în care Noțiunea este considerată funcție sau relație logico-simbolică din sfera Intelectului.

Ceva asemănător se petrece și cu interpretarea Denominației ca Judecată. Clasico-tradițional, prin *dicitur de* s-a înțeles enunțarea afirmativă a unui predicat față de un subiect în cadrul unei Judecăți simple, să zicem „Socrate este om” care ar fi echivalentă cu „Om se spune despre Socrate”. Numai că, „om”, în textul aristotelic, se spune despre individul Socrate, care nu se spune, ci se vede, iar „se spune” nu se spune, adică nu se pronunță. Ceea ce se aude este doar cuvântul (denumirea) „om”, ca în Denominația următoare:

$$(1) \quad \text{„om”} \Rightarrow \overset{\circ}{\lambda}.$$

Interpretarea lui (1) prin „Socrate este om” este totuși clasico-tradițională. La fel și *propositio de inesse* ca interpretare pentru relația prejudicativă *inesse*, redată cu semnul „<”:

$$(2) \quad \overset{\circ}{\lambda} < \text{Sfera Speciei „om”},$$

transcrisă tot prin „Socrate este om”, cu interpretarea clasico-tradițională că Subiectul este inclus în Predicat, fără să fie însă vorba aici despre vreo afirmație sau vreo propoziție cu subiect și predicat.

Interpretarea intelectuală presupune însă și altceva, cu sau fără vreo legătură directă cu Judecata, și anume o înțelegere a denumirii, care se spune despre, nu ca

Noțiune, respectiv ca reflectare și exprimare a Esenței (a gândului), ci ca simplu nume pentru obiect sau lucru (*object or thing*). Orientarea, numită „nominalism”, era cunoscută din Evul Mediu (*universalialia sunt nomina*), dar a fost practică, și cu influențe asupra logicii simbolice a Intellectului, mai ales de către logicienii empiriști englezi, tot pe linia reducerii gândirii la Judecată, dar și a Judecării la propoziție.

Într-o primă instanță ar fi vorba despre reducerea Denominației la Apelație, respectiv a denumirii la nume. Având însă în vedere că, la nominaliști, numele sunt de două feluri: numele individual sau singular și numele general sau comun, principial, Apelația ar fi de două feluri, de la nume singular la un individual și de la un nume comun la o clasă de individuali, ceea ce înseamnă că și Denominația de la Gen la Specie devine o raportare între două clase, în care Sfera Speciei este inclusă în Sfera Genului, în terminologie nominalistă, o clasă de individuali este inclusă într-o clasă de clase de individuali. „O clasă este o mulțime de individuali denotată de un nume general”, zice John Stuart Mill, forma Denominație devenind denotație. Sfera Speciei devine o clasă denotată, să zicem, prin „om”, iar Sfera Genului, în care este inclusă Sfera Speciei, devine o clasă denotată, să zicem, prin „viețuitor”, în care este inclusă clasa „om”, dar și clasa „cal”, „câine” etc. În felul acesta însă Denominația de la Gen la Specie se transformă în raportul de incluziune între clase, obișnuit în logica simbolică a Intellectului. Iar această identificare a unei forme noetice a Rațiunii cu o formă noetică a Intellectului prin aplicarea unor relații intelective la formele raționale rezidă în atribuțiile Intellectului Rațional ca facultate hibridă a gândirii.

Notă. S-ar putea considera, la prima vedere și mai ales din perspectiva Rațiunii, că aplicațiile Intellectului *direct* asupra formelor noetice ale Rațiunii sunt greșite, față de cele aristotelice menționate care se aplică prin operații asupra raporturilor *dintre* formele noetice ale Rațiunii. Având în vedere însă faptul că ele apar chiar din perioada filosofiei antice grecești și le găsim în *Dialogurile* lui Platon, anterioare logicii lui Aristotel (*vide* Al. Surdu, *Introducere la dialogurile logice*, în Platon, *Opere*, vol. VI, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1989) și apoi în toate tratatele de logică nominalistă, considerăm că, greșite din perspectiva Rațiunii, ele au contribuit totuși la elaborarea logicii simbolice și la înlocuirea treptată a formelor noetice ale Rațiunii cu cele logico-simbolice ale Intellectului. Mai gravă este însă atitudinea unor logicieni simbolști care, și după elaborarea logicii simbolice, în virtutea principiului *pars pro toto* (*vide* lucrarea noastră *Pars pro toto*, în „Academica”, IV, nr. 6, 1994), în loc să adauge formele Intellectului la cele ale Rațiunii, le exclud pe ultimele în favoarea primelor. Justificarea psihologică ar fi că aceștia nu pot gândi rațional, ci numai intelectiv, în formula scolastică *Intellectus sine officio Rationis*.

c) APLICAȚII INTELLECTIVE LA NIVELUL JUDECĂȚII

Datorită faptului că toate încercările de elaborare ale unei logici a intelectului, care devenise tot mai utilă în domeniul științelor exacte, mai ales în matematici, dar și în aplicațiile tehnice ale științelor, s-au desfășurat în cadrul

logicii tradiționale, dar având ca formă predilectă de studiu Judecata, la nivelul acesteia se vor concentra toate aplicațiile intelective din domeniile devenite uzuale ale logicii simbolice, începând cu disciplina de bază, numită chiar „logica propozițiilor”.

– *Logica propozițiilor*, după denumire, ar trebui să fie, și chiar este considerată uneori așa, o teorie a *operațiilor* cu propoziții. Propoziția, din perspectiva Rațiunii, este exprimarea lingvistică a Judecății, ca formă noetică a Rațiunii. În logica simbolică, propoziția nu are nicio legătură cu Judecata, dar, în manieră nominalistă, a devenit înlocuitoarea Judecății. Și așa cum numele se consideră că nu are nici o legătură cu Noțiunea, ci se referă direct la obiect, tot așa și propoziția se referă direct la relațiile dintre obiecte. Dar, mai ales în matematici, obiectele sunt numere, exprimate prin cifre (nume ale numerelor și semne hieroglifice ale acestora) sau figuri geometrice, funcții, clase sau mulțimi, relații și operații, redată și acestea prin nume și semne hieroglifice. În logica propozițiilor se face abstracție de structura „propozițiilor”, indiferent ce ar reprezenta acestea, și se are în vedere doar calitatea acestora de a putea fi adevărate sau false. Ele sunt notate cu literele: p, q, r

Dacă s-ar referi numai la propoziții obișnuite, atunci prin semnele acestea nu s-ar putea reda propozițiile corespunzătoare, de exemplu, pătratului logic. Dar, urmărindu-se un fel de redare „proiectivă”, în sensul lui L. Wittgenstein, a componentelor din structura unei propoziții de forma (S-P), se consideră că aceasta ar putea fi redată prin $(p \rightarrow q)$, fiind însă evident că aici sunt de fapt simbolizate două propoziții, între care este semnul implicației.

Dacă se consideră că $(p \rightarrow q)$ reprezintă o structură judicativă A, universal afirmativă, notată și prin (Sa P), atunci o structură E (Se P) ar fi $(p \rightarrow \sim q)$; (Si P) ar fi $\sim(p \rightarrow \sim q)$, iar lui (So P) iar corespunde $\sim(p \rightarrow q)$. Se observă că (Si P) este o negare a lui (Se P) și (So P) o negare a lui (Sa P), ceea ce ar reprezenta relația de contradicție dintre A și I și dintre O și A. Există și transcrieri ale structurilor judicative prin conjuncții și disjuncții între „s” și „p”. Pentru a se marca deosebirea dintre structurile judicative universale și cele particulare s-a adoptat pentru cele universale implicația, iar pentru cele particulare conjuncția, obținându-se astfel o interpretare intelectuală în logica propozițiilor a „pătratului logic”:

- (1) (Sa P) prin $(p \rightarrow q)$ sau $(s \rightarrow p)$,
 (Se P) prin $(p \rightarrow \sim q)$ sau $(s \rightarrow \sim p)$,
 (Si P) prin $(p \& q)$ sau $(s \& p)$,
 (So P) prin $(p \& \sim q)$ sau $(s \& \sim p)$.

– *Transcrierile algebrice* se bazează pe aceleași principii ale „asemănării proiective”, obținându-se pentru cele patru structuri judicative reprezentări de data aceasta prin formule algebrice:

- (2) (Sa P) prin $(x \cdot y = x)$,
 (Se P) prin $(x \cdot y = 0)$,
 (Si P) prin $(x \cdot y = v)$,
 (So P) prin $(x \cdot 1 - y = v)$.

– În logica funcțiilor predicative, considerată mai adecvată, transcrierile cele mai obișnuite ale „pătratului logic” se fac tot prin implicație și conjuncție

- (3) (Sa P) prin $(\forall x)(Sx \rightarrow Px)$,*
 (Se P) prin $(\forall x)(Sx \rightarrow \sim Px)$,
 (Si P) prin $(\exists x)(Sx \& Px)$,
 (So P) prin $(\exists x)(Sx \& \sim Px)$.

În cazul (3) se observă asemănarea cu (1) și reproducerea unei structuri judicative clasice prin două formațiuni „propoziționale” la care se adaugă „cuantificatorii” $(\forall x)$ pentru „oricare x” și $(\exists x)$ pentru „există un x”. Prin urmare structura judicativă „Toți S sunt P” devine: „oricare ar fi x” sau „pentru orice x, dacă x este S, atunci x este P”. Aceasta, cu toate că pentru „este” nu apare nici un semn distinctiv. Este și motivul pentru care, de regulă, formula pentru (Sa P) se citește: „Oricare ar fi x, dacă S de x, atunci P de x”.

– În logica claselor există două tipuri de transcriere a judecăților din pătratul logic: unul în care este utilizată relația de apartenență „ $\in$ ” a unui obiect „x” la una sau mai multe clase de obiecte: G, H, ..., Pentru (Sa P) obținându-se $(\forall x)(x \in G) \rightarrow (x \in H)$, și altul în care se utilizează relația de incluziune „ $\supset$ ” între clase, pentru (Sa P) obținându-se $(G \supset H)$.

Primul tip de transcriere reproduce formule din (3), iar ultimele necesită adăugarea în plus a unei relații interclasiale de intersecție ($\cap$) pentru judecățile particulare, obținându-se astfel

- (4) Pentru (Sa P) formula $(G \supset H)$,
 Pentru (Se P) formula $(G \supset \sim H)$,
 Pentru (Si P) formula $(G \cap H)$,
 Pentru (So P) formula $(G \cap \sim H)$.

– În logica relațiilor nu pot fi reproduse prin simbolizare caracteristicile calitative și cantitative ale judecăților din pătratul logic, dar există o încercare a lui Jan Lukasiewicz care are la bază tocmai transcrierile, acceptate uneori și de către logicienii tradiționali, pe care le-am utilizat și noi: (Sa P) pentru „Toți S sunt P” ș.a.m.d., în care literele mici: a, e, i, o reprezintă calitatea și cantitatea celor patru judecăți clasice A, E, I, O, dar marchează și structura (S-P) a judecăților. Ca reprezentare simbolică, cele patru litere mici, prin poziționare sugerează câte o relație între „S” și „P” care poate fi concretizată prin menționarea domeniului de referință a celor două simboluri „S” și „P” care, clasico-tradițional, sunt Noțiuni, dar altfel, pot fi obiecte, clase de obiecte, proprietăți sau chiar relații. În ultimul caz ar fi vorba de câte o relație cu alte două relații. Lukasiewicz considera că este o relație între Subiectul (S) și Predicatul (P) unei propoziții astfel: „a” înseamnă relația

* Pentru a se reduce numărul parantezelor, în loc de $S(x)$ și $P(x)$, scriem Sx și Px , după notația din D. Hilbert și W. Ackermann, *Grundzüge der theoretischen Logik*, 5. Auflage, Springer-Verlag, Berlin, 1967, p. 70 sq.

„toți sunt”; „e” „nici unul nu este”; „i” „unii sunt”; „o” „unii nu sunt”. Relația, să-i zicem „de Subiect-Predicat”, este numită și „operație” sau „functor” silogistic, dar fără vreo matrice corespunzătoare de valori deoarece „S” și „P” nu sunt formațiuni adevărate sau false.

Se poate conchide că judecăților din pătratul logic le corespund, ceea ce uneori au fost numite „modele”, cel puțin cinci tipuri de transcrieri intelective, adică făcute cu mijloacele logicii simbolice a Intelectului, dar care nici una nu poate suplini formele noetice ale Rațiunii, cu toate că unele formule sunt mai apropiate de cele clasice și au fost, uneori, adoptate și în logica de tip clasico-tradițional.

S-ar putea considera că noua logică a Intelectului ne oferă încă cinci posibilități de tip structural, pentru reprezentarea Judecății ca formă noetică a Rațiunii, ceea ce ar trebui să ne bucure, dar amestecul acesta de planuri, de domenii, nu numai că nu ne aduce nimic nou, căci cele patru tipuri de judecăți rămân tot patru, iar în vorbirea curentă, oricâte noutăți se vor descoperi în științele matematice, nimeni nu se va gândi să transcrie, de exemplu, poemul *Luceafărul* în formule algebrice, căci valoarea acestuia rezidă tocmai în ceea ce *este* și așa *cum este*. De fapt, nici Intelectul, care se aplică, nu are de câștigat, nici Rațiunea, la care se aplică, ci Intelectul Rațional, cum i-am spus acestei facultăți hibride, condiția fiind, în măsura posibilităților, să nu conducă la alterarea vreuneia dintre cele două facultăți ale gândirii și, mai ales, să nu recomande, cum o fac unii dintre reprezentanții săi, renunțarea la ceea ce se obținuse deja pozitiv mai ales în domeniul Rațiunii.

Situația este însă și mai evidentă în cadrul aplicațiilor intelective la formele noetice complexe ale Rațiunii.

d) APLICAȚII INTELECTIVE LA NIVELUL INFERENȚEI

Judecățile din pătratul logic, reprezintă de fapt o simplificarte clasico-tradițională a tipurilor de judecăți în vederea semnificațiilor silogistice obișnuite ale acestora. Aristotelic vorbind, dar și în exemplul clasic de mod silogistic, cu celebrul „Socrate este om” în premisa minoră, judecățile singulare, cele cu subiect nedeterminat sau cele strict particulare („Numai unii S sunt P” pentru I și „Numai unii S nu sunt P”, pentru O) creează probleme speciale, asupra cărora nu vom insista aici (cf. studiul nostru *Problema termenilor singulari în silogistică*, în *Probleme de logică*, vol. I, Edit. Academiei Române, București, 1968). Dar pătratul logic ilustrează cu precădere raporturile valorice dintre cele patru tipuri de judecăți în cadrul Inferențelor, de la A la I, de exemplu, prin subalternare: dacă A este adevărată sau falsă, atunci și I va fi adevărată sau falsă.

În transcrierea propozițională (1) a lui A prin $(p \rightarrow q)$ și a lui I prin $(p \& q)$ este evident că subalternarea nu mai are nici o semnificație, conjuncția nefiind subordonată implicației. Același lucru se petrece și în cazul (2) al transcrierilor judicative prin formule algebrice.

La nivelul Inferențelor mai apare însă un aspect intelectual, datorat modalității de exprimare a subalternării prin „dacă..., atunci...” care sunt, în logica simbolică a

intelectului, particule lingvistice prin care se exprimă implicația, notată de regulă cu semnul „ $\rightarrow$ ”, ceea ce înseamnă că *exprimarea* subalternării „dacă A este adevărată, atunci și I este adevărată” devine $(A \rightarrow I)$. Ce-i drept, formula $(A \rightarrow I)$ conține și subalternarea de la falsitatea judecății „A” la falsitatea judecății „I”, în conformitate cu matricea implicației, în care „adevărat” este notat cu „1” și „fals” cu „0”, obținându-se: $(1-1=1)$; $(1-0=0)$; $(0-1=1)$ și $(0-0=1)$. Este interesant cvazul, numit uneori „critic” al implicației $(0-1=1)$, redat de scolastici prin *ex falso sequitur quodlibet*, care ar presupune și $(0-1=0)$, ceea ce nu apare în matricea implicației. Dar aceasta înseamnă că, principial, redarea Inferenței de la A la I și respectiv de la E la 0 (cazurile subalternării), indiferent de modalitățile intelective ale transcrierii judecăților, prin operația intelectuală implicație nu este corectă. Aceasta, datorită faptului că de la falsitatea lui A sau E nu se poate conchide întotdeauna la adevărul lui I sau 0, cum prevede implicația.

Clasico-aristotelic însă nici alternativa scolastică nu este aplicabilă, căci aici intervin distincțiile dintre falsul total (*hole pseudos*) și falsul parțial (*epi ti pseudos*), ceea ce înseamnă că, dacă A sau E sunt total false, atunci este *imposibil* ca I sau 0 să fie adevărate. Iar dacă A sau E sunt parțial false, atunci I sau 0 vor fi *cu necesitate* adevărate. Dar aceste cazuri nu pot fi interpretate prin implicația care se referă numai la adevărat sau fals.

Dacă A este total falsă, să zicem, „Toți oamenii sunt moluște”, atunci I va fi *cu necesitate* falsă: „Unii oameni sunt moluște”; dacă A este parțial falsă, să zicem, „Toți oamenii sunt filosofi”, atunci I va fi *cu necesitate* adevărată „Unii oameni sunt filosofi”.

Prin transcrierea intelectuală a judecăților, fără să mai intrăm în amănunte referitoare la celelalte tipuri de Inferențe, obținem, făcând abstracție de transcrierea algebrică, pentru subalternarea, de la A la I următoarele situații:

$$(5) \quad \begin{aligned} (s \rightarrow p) &\rightarrow (p \ \& \ q), \\ [(\forall x)(Sx \rightarrow Px)] &\rightarrow [(\exists x)(Sx \ \& \ Px)], \\ (G \supset H) &\rightarrow (G \cap H), \\ (Sa P) &\rightarrow (Si P). \end{aligned}$$

Se observă faptul că toate aceste formule redau Inferența de la A la I prin implicația logico-matematică, ceea ce înseamnă că toate perpetuează cazul „critic” al implicației la nivelul subalternării. Reducerea subalternării la oricare dintre aceste formule rezidă în înlocuirea Inferenței de la A la I ca formă noetică a Rațiunii printr-o operație implicativă, adică printr-o formă noetică a Intelectului de tipul $(p \rightarrow q)$.

e) TRANSCRIEREA INTELECTIVĂ A MODURILOR SILOGISTICE

Principial, redarea modurilor silogistice prin conjuncția premiselor și implicarea concluziei, cum se procedează în toate cazurile de transcriere prin modele din diferite calcule logico-matematice presupune înlocuirea de data aceasta

a silogismului ca formă noetică de bază a Rațiunii prin două operații intelective (conjunția și implicația) și o formulă intelectivă fără vreo importanță deosebită în logica simbolică a Intelectului.

Pornind de la formula generală

$$(6) \quad (p \ \& \ q) \rightarrow r,$$

în care „p” reprezintă premisa majoră și „q” premisa minoră, iar „r” concluzia unei structuri silogistice în genere, se ajunge, prin transcriere la cinci tipuri de transcrieri intelective ale structurii modului silogistic *Barbara* din Figura I:

$$(7) \quad \begin{aligned} & [(m \rightarrow p) \ \& \ (s \rightarrow m)] \rightarrow (s \rightarrow p), \\ & [(\forall x) (Mx \rightarrow Px) \ \& \ (\forall x) (Sx \rightarrow Mx)] \rightarrow (\forall x) (Sx \rightarrow Px), \\ & [(M \supset P) \ \& \ (S \supset M)] \rightarrow (S \supset P). \\ & [(Ma P) \ \& \ (Sa M)] \rightarrow (Sa P). \end{aligned}$$

Facem abstracție aici de faptul că operația implicației nu apare numai între premise și concluzie, ci și în cadrul acestora în unele dintre formule, iar în cele corespunzătoare structurilor silogistice cu premise și concluzia particulară vom găsi și formule cu conjuncție.

Problema cea mai importantă este dacă aceste formule din (7) corespund sau nu structurii modului *Barbara*.

Să ne referim la ultima formulă din (7), considerată cea mai apropiată de structurile silogistice și care a fost adoptată uneori și de către logicienii clasico-tradiționali.

$$(7') \quad [(Ma P) \ \& \ (Sa M)] \rightarrow (Sa P).$$

Formula (7') se consideră că reprezintă modul *Barbara*. În terminologia noastră este o transcriere a structurii silogistice a modului *Barbara*, respectiv

$$(7'') \quad \begin{array}{l} \text{Toți M sunt P,} \\ \hline \text{Toți S sunt M,} \\ \hline \text{Toți S sunt P.} \end{array}$$

La trecerea de la structura silogistică (7'') la o expresie lingvistică, respectiv la un silogism concret în care termenii „S”, „M” și „P” să devină Noțiuni exprimate prin cuvinte, trebuie respectată distribuția termenilor în Figura I, astfel încât sfera termenului M (mediu) să fie inclusă în sfera termenului P (major), iar sfera termenului S (minor) să fie inclusă în sfera termenului mediu M, pentru ca și sfera termenului S să fie inclusă în sfera termenului P, ca în Fig. 1.

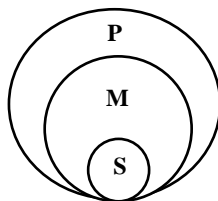

Fig. 1

Dacă sferile termenilor nu sunt raportate astfel, atunci „nu va fi un silogism” (*ouk estai syllogismos*, cum zice Aristotel) în modulo *Barbara*.

Or, în logica simbolică, din formula (7') se obține prin substituție, adică prin înlocuirea „variabilelor”: S, M și P prin orice termeni generali o expresie lingvistică, respectiv o propoziție adevărată.

Să zicem că în (7') se face substituția lui M cu „masă”, a lui P cu „piatră” și a lui S cu „scobitoare” și se obține

- (8) „Dacă toate mesele sunt pietre” și „toate scobitorile sunt mese”,
atunci „toate scobitorile sunt pietre”.

Propoziția (8) este adevărată, căci conține conjuncția a două propoziții false, adică este o conjuncție falsă, care implică o propoziție falsă, ceea ce înseamnă o implicație adevărată, în care din fals urmează falsul, dar nu este un silogism, deoarece nu are termen mediu și, cu atât mai puțin un silogism în *Barbara*.

Ce-i drept, dacă substituim M cu „om”, P cu „muritor” și S cu „grec”, obținem propoziția

- (9) „Dacă toți oamenii sunt muritori” și „toți grecii sunt oameni”,
atunci „toți grecii sunt muritori”,

care conține o conjuncție adevărată (de două propoziții adevărate) care implică o altă propoziție adevărată și, ca atare, (9) este o propoziție (implicație) adevărată, dar corespunde și structurii modului *Barbara* și, având distribuția termenilor corespunzătoare Fig. 1, este un silogism.

În structura clasică a modului *Barbara* (7'') nu sunt permise astfel de substituiri, căci S, M și P nu sunt variabile de termeni generali, ci prescurtări pentru: termenul minor (S), termenul mediu (M) și termenul major (P), adică sunt termeni care se găsesc în raporturi determinate corespunzătoare fiecărui mod din fiecare figură silogistică.

Se poate conchide că transcrierile intelective ale structurilor silogistice (în toate tipurile de calcule logico-simbolice), în care sunt utilizate conjuncția și implicația între formule, nu sunt corespunzătoare structurilor silogistice și nu pot conduce decât întâmplător la silogisme concrete.

În plus, chiar dacă se obțin silogisme, menținerea operațiilor intelective (conjuncția și implicația) conduc la exprimări necorespunzătoare silogismelor concrete. Este corectă exprimarea structurii silogistice, cum o face și Aristotel, prin „dacă Toți M sunt P ...”, dar în silogismele concrete nu se mai poate spune „dacă toți oamenii sunt muritori ...”, căci realmente „toți oamenii sunt muritori”. A se vedea și exemplele de silogisme concrete la Aristotel.

Aceasta nu înseamnă însă că transcrierile intelective logico-simbolice n-ar prezenta interes din perspectiva Rațiunii. Chiar aristotelic vorbind, aplicațiile Intellectului la formele noetice ale Rațiunii prin operații, relații și chiar funcții pun în evidență posibilitățile multiple ale gândirii și, mai ales, ale Intellectului de a opera asupra oricăror entități *in re*, *in voce* sau *in mente*.

4) PROBLEME LINGVISTICE

Limbajul Intelectului este simbolic intelectual, limbajul Rațiunii este verbal. Principial, limbajul Intelectului Rațional ar trebui să fie simbolic intelectual cu aplicații la limbajul verbal. Și chiar așa a fost la origine, dar, din cauza suprapunerii de planuri, s-a petrecut un transfer terminologic ilicit din domeniul formelor noetice raționale în domeniul Intelectului. Din această cauză disciplinele fundamentale ale Intelectului și-au dobândit denumiri din domeniul Rațiunii: logica propozițiilor, logica predicatelor și logica funcțiilor propoziționale, cu toate că aceste discipline nu mai au de-a face, chiar dacă inițial au avut, nici cu propoziții, numite uneori și judecăți, nici cu predicate și nici cu funcții propoziționale. Dar terminologia s-a menținut, dovedind că, principial, chiar elaborarea logicii simbolice moderne a Intelectului a fost și a și rămas, cel puțin terminologic, tributară Intelectului Rațional.

Prin logica simbolică modernă a Intelectului și aplicațiile sale în matematici, din care a și rezultat așa-numita „logică matematică”, terminologia confuză a fost transferată și în matematici, ceea ce l-a îndreptățit pe Gottlob Frege să afirme că „Matematica este menită să constituie un model de claritate logică. În fapt însă, în scrierile nici unei alte științe nu se găsesc, probabil, mai multe expresii greșite și, în consecință, atât de multe gânduri greșite, ca în scrierile de matematici”. Multe dintre acestea, ca cele despre funcție, obiect, argument și propoziție fiind, dacă nu introduse de către Frege, cel puțin utilizate frecvent în scrierile acestuia cu înțelesurile lor „greșite”.

Evitarea acestor „greșeli” terminologice se face prin definirea exactă a acestora cu semnificația lor corectă din logica simbolică a Intelectului. Dacă, de exemplu, prin „predicat”, care în mod obișnuit înseamnă o parte a unei propoziții prin care se afirmă sau se neagă ceva despre partea propoziției numită subiect, înțelegem o proprietate (*Eigenschaft*) a unui obiect (*Gegenstand*) nedeterminat, cum face Hilbert și Ackermann în *Grundzüge der theoretischen Logik*, ed. a V-a, Berlin, 1967, p. 67, atunci „greșeala” dispăre, dar terminologia „greșită” nu numai că se menține în logica simbolică a Intelectului, dar este transferată și în logica Rațiunii de către reprezentanții Intelectului Rațional.

Uneori, pentru desemnarea disciplinei care se ocupă cu aplicarea metodelor intelective (operaționale, relaționale și funcționale) la investigarea formelor noetice ale Rațiunii, s-a utilizat termenul de „logistică”, dar și acesta produce confuzii, căci înseamnă uneori întreaga logică simbolică, iar alteori are semnificațiile mijloacelor auxiliare din diferitele domenii manageriale.

Principial, aici ar fi vorba de aplicarea limbajului simbolic intelectual la limbajul noțional al Rațiunii, fără nici o interferență. Adică variabile factuale nedeterminate de tipul: p, q, r ... ar trebui aplicate la raporturile dintre judecăți, care ar trebui menținute cu structura lor logico-tradițională, așa cum procedase Aristotel. Stabilirea raporturilor operaționale intelective dintre acestea reprezintă

un câștig pentru logica Rațiunii, chiar dacă erau cunoscute din vremea lui Aristotel, prin aplicarea unui limbaj simbolic perfecționat, ceea ce ar fi un lucru pozitiv pentru Intellectul Rațional. El devine însă negativ în momentul în care operațiile intelective sunt absolutizate și se aduc corecturi la nivelul Rațiunii pentru ca Aceasta să corespundă Intellectului.

Transcrierile formelor noetice ale Rațiunii prin formule simbolico-intelective nu sunt corecte în nici o accepțiune, chiar dacă unele, pentru comoditate, au fost adoptate și de către logicienii clasico-tradiționali. Aceasta, în primul rând, pentru pierderea semnificației de bază a Rațiunii ca facultate noetică a Esenței, în logica Intellectului neexistând nici un simbol special pentru expresia „este”, caracteristică Esenței, a Ceestelui, pe care o exprimă Noțiunea și o dezvoltă (prin afirmare și negare) judecata și, prin silogizare, termenul mediu.

5) ASPECTE GNOSEOLOGICO-METODOLOGICE

Tendința renunțării la cunoașterea Rațiunii de a fi, respectiv a Esenței, în favoarea înțelegerii Cumestelui, a modalităților de manifestare ale Ființei se face vădită chiar de la începutul Modernității, devenind ca o deviză a Renașterii: *Ad essentiam renuntiando vincimus*. Adică nu ne mai interesează în special *ce sunt* obiectele, ci mai mult *cum sunt* acestea și, mai ales, cum să le utilizăm în folosul nostru, adică ce să facem cu ele. Se considera că Rațiunea este pasivă, iar Intellectul activ (*intellectus agens*). Și s-a ajuns, firește, departe. A fost învinsă, într-adevăr, Natura, căci despre Ea este vorba, cel puțin Natura înconjurătoare, adevărindu-se primejdia, doar închipuită a scolasticilor, de victorie a Intellectului fără ajutorul Rațiunii (*intellectus sine officio rationis*).

Se poate considera că Intellectul Rațional a fost tocmai facultatea hibridă a gândirii prin care s-a realizat trecerea treptată de la primatul gnozeologiei al Rațiunii la primatul Intellectului. Trecerea de la formalismul noetic la operaționalismul intelectual. Aici s-a făcut vădită, mai mult ca oricând și mai evidentă, acțiunea principiului *pars pro toto*. Reprezentanții Intellectului Rațional nu s-au mărginit însă la aplicarea operațiilor intelective asupra formelor noetice ale Rațiunii și nici la transcrierea lor operațională, cu toate impedimentele acesteia, ci au trecut la *înlocuirea efectivă* a primelor, considerate vetuste, cu cele mai noi ale logicii simbolice a Intellectului. Acestea nu sunt însă nici forme noetice noi ale Rațiunii, adică *altele* decât cele cinci cunoscute, și nici interpretări noi ale acestora, ci forme clasice ale Intellectului (operative, relaționale și funcționale), ceea ce înseamnă înlocuirea unora cu celelalte, practic, excluderea sau renunțarea la Rațiune în favoarea Intellectului. Considerarea Intellectului ca singura facultate a gândirii. În măsura în care Rațiunea are propria sa referință ontică, propriile sale procese psihice, un limbaj propriu și obiective gnozeologice speciale, Ea poate fi ignorată, să zicem, ocolită, dar *nu înlocuită*. Nimeni nu-i oprește pe tehnicienii sau

informaticieni să apeleze la operații intelective, dar, în măsura în care mai sunt oameni și nu s-au transformat în roboți, trebuie și ei să gândească și să vorbească și o fac după regulile gândirii raționale. Adică, făcând abstracție de toate dezastrele Intelectului lipsit de Rațiune asupra Naturii, care au condus la ceea ce se numește astăzi „efectul de seră” sau „încălzirea globală” (mai mult sau mai puțin reale), deteriorarea educației raționale are efecte grave asupra gândirii și a vorbirii corecte, asupra comportamentului și a moralității în genere, asupra criteriilor etice și estetice de apreciere a semenilor și chiar asupra sănătății, căci logica, în accepțiune de teorie a formelor noetice corecte ale Rațiunii, a fost și mai este considerată încă *medicina mentis et corporis*.

Din perspectivă gnoseologică, trebuie să remarcăm faptul că nici Rațiunea n-a rămas chiar „pasivă” la „agresiunile” Intelectului, ci a ridicat uneori „baricade” în fața cărora reprezentanții Intelectului Rațional au rămas descumpăniți. Ele se numesc *paradoxe logice*.

În legătură cu Noțiunea nu există interpretări intelective, căci exprimarea Esenței nu poate fi abordată decât prin acceptarea Acesteia. Or, începând cu empiriștii englezi, cuvintele se consideră că nu se referă la gânduri, ci la obiecte. Nici la Gottlob Frege, conceptul (*Begriff*) nu mai are semnificație noetică. În plus, funcționalitatea lui este de tip relațional, căci presupune raportarea la un obiect (*Gegenstand*), determinat sau nu. Fără obiect, conceptul singur nu este decât un cuvânt, al cărui studiu revine gramaticii.

Aceasta este însă numai accepțiunea aristotelică a Noțiunii ca formă noetică, din perspectivă psihologică și gnoseologică, dar nici accepțiunea de *logos*, respectiv de Rostire, nu are corespondent intelectual. Rămâne doar Definiția, utilizată pe larg în matematici, și care a cunoscut și în logica tradițională o mulțime de interpretări. Cauza o constituie maniera metodologică, obișnuită în logica tradițională, de explicitare a metodelor, mai ales conceptuale, de expunere a teoriilor științifice. Mai nou, locul metodologiei tradiționale a fost ocupat de epistemologie. Oricum, din orice perspectivă, există un număr impresionant de accepțiuni ale Definiției, care însă, clasico-tradițional și aristotelic ar trebui să fie una singură, și anume aceea prin Gen proxim și Diferență specifică.

Cea mai obișnuită interpretare intelectuală a Definiției, care se face vădită în toate tipurile de logici simbolice ale Intelectului, este identificarea Acesteia cu operațiunea numită „echivalență”. Ea pornește de la accepțiunea (greșită din perspectivă aristotelică) a Definiției ca propoziție, respectiv Judecată, a cărui Subiect ar fi o Noțiune care urmează să fie definită, numită *definiendum*, iar Predicatul ar fi alcătuit din Noțiunile prin care se face Definiția (*definiens*). Între Subiectul și Predicatul Judecării-Definiție apare verbul a fi la indicativ prezent persoana a III-a „este”, care știm deja că reprezintă semnul judicativ al Esenței. În felul acesta se obține așa-numita *definitio essentialis* sau *substantialis*, care are ca *definiens* Genul proxim și Diferența specifică.

Se întâmplă și în logica tradițională ca între *definiendum* și *definiens* să fie introdus, în locul lui „este”, semnul egalității. Dacă notăm *definiendum* cu „N”, de

la Noțiunea care este definită, Genul proxim cu „Gp” și Diferența specifică cu „Ds”, obținem

$$(1) \quad N = Gp + Ds$$

Uneori în loc de „=” se scrie „=df” și se obține

$$(2) \quad N =_{df} Gp + Ds,$$

care seamănă cu o egalitate obișnuită din aritmetică, de exemplu

$$(3) \quad 4 = 3+1$$

Forma (3) este considerată însă o propoziție aritmetică, sau o ecuație, dacă apare, să zicem, în forma

$$(4) \quad 4 = x + 1,$$

și nu corespunde interpretărilor operaționale în care trebuie ca fiecare membru al egalității să fie o propoziție și, considerată ca variabilă, să poată deveni, prin substituție adevărată (1) sau falsă (0), ca și întreaga egalitate, care devine astfel „echivalență”, a cărei matrice de adevăr, în logica simbolică a propozițiilor, este următoarea:

$$(5) \quad \begin{array}{cc|c} p, q & & „=” \\ \hline 1 & 1 & 1 \\ 0 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1, \end{array}$$

cea ce înseamnă că echivalența este adevărată când ambii membri sunt adevărați sau falși.

Formele (1) – (4) nu îndeplinesc aceste condiții. Din perspectiva Intellectului Rațional, ar trebui ca în fiecare membru al egalităților menționate să figureze câte cel puțin o variabilă propozițională transcrisă, de exemplu, în logica funcțiilor predicative, numită și „logica predicatelor”. Să zicem

$$(6) \quad (\forall x) (Sx \rightarrow Px) = \sim (\exists x) (Sx \& Px),$$

în care primul membru este o transcriere prin implicație a judecății universal afirmative (A) din pătratul logic, iar al doilea membru reprezintă negarea transcrierii prin conjuncție a judecății particular negative (O). Relația valorică dintre „A” și „O” este de contradicție, adică una dintre ele este echivalentă cu negarea celeilalte, fie că este adevărată, fie că este falsă.

Echivalența (6) fiind valabilă, ea poate fi considerată, în sensul logicii simbolice a Intellectului, și ca definiție, respectiv

$$(7) \quad (\forall x) (Sx \rightarrow Px) =_{df} \sim (\exists x) (Sx \& Px),$$

ceea ce înseamnă că în orice context, în care apare una dintre ele, ea poate fi înlocuită cu cealaltă, căci are aceeași valoare de adevăr. De exemplu, în transcrierea unei structuri silogistice de tipul *Barbara*, să zicem:

$$(8) \quad [(\forall x) (Mx \rightarrow Px) \ \& \ (\forall x) (Sx \rightarrow Mx)] \rightarrow (\forall x) (Sx \rightarrow Px),$$

putem să-l înlocuim pe $(\forall x) (Sx \rightarrow Px)$ cu $\sim (\exists x) (Sx \ \& \ \sim Px)$ și vom obține tot o formulă valabilă

$$(9) \quad [(\forall x) (Mx \rightarrow Px) \ \& \ (\forall x) (Sx \rightarrow Mx)] \rightarrow \sim (\exists x) (Sx \ \& \ \sim Px).$$

Este însă evident, din punct de vedere clasico-tradițional, aristotelic, adică din perspectiva teoriei formelor noetice ale Rațiunii, că niciuna dintre formulele în discuție, nici măcar (1) și (2) nu sunt Definiții autentice, ci definiții interpretate intelectiv, iar formele cu funcții predicative, chiar dacă respectă anumite caracteristici valorice ale pătratului logic și ale structurilor silogistice nu sunt acceptabile; ultimele încălcând și regulile silogistice, în ciuda valabilității lor logico-simbolice.

Același lucru este valabil și în cazurile în care este vorba de redarea judecăților prin funcții predicative obișnuite fără implicație (la transcrierea judecăților universale) sau conjuncție (la transcrierea judecăților particulare). Să zicem că este vorba despre transcrierea unei judecăți de forma „x este P” prin „P(x)”, făcând abstracție de faptul că „P(x)” nu-l redă și pe clasicul „este”, putem reda situația prin definiție intelectivă

$$(10) \quad P(x) =_{df} x \text{ este } P,$$

iar dacă introducem și cuantificările, universală prin $(\forall x)$ și particulară prin $(\exists x)$, obținem o transcriere a definiției (7) prin

$$(11) \quad (\forall x) P(x) =_{df} \sim (\exists x) P(x)$$

Mergând însă pe linia unor astfel de transcrieri și de interpretări prin echivalență ale definiției putem să ajungem și la celebrele paradoxe.

Anton Dumitriu, în lucrarea *Soluția paradoxelor logico-matematice*, Edit. Științifică, București, 1966 prezintă printre altele și paradoxul lui Grelling și Nelson, în care este vorba de o definiție de tip echivalență referitoare la o transcriere prin funcție predicativă a unei judecăți de forma „P(x)”, în care „x” este un cuvânt care face parte fie dintre cele autologice, care au proprietatea pe care o exprimă, de exemplu cuvântul „scurt” este scurt, cuvântul „frumos” este frumos, fie dintre cele heterologice, care nu au proprietatea pe care o exprimă, de exemplu, cuvântul „lung” nu este lung. Dacă notăm *heterologic* cu „H” și *cuvânt* cu „x”, atunci obținem funcția predicativă „H(x)”, adică „x este H” pe care o definim ca fiind „x este $\sim x$ ”, prin

$$(12) \quad H(x) =_{df} \sim x(x).$$

Este evident că (12) nu este o Definiție, căci nu este redată prin Gen proxim și Diferență specifică, dar este o echivalență ($\equiv$) general valabilă care poate fi cuantificată

$$(13) \quad (\forall x) H(x) \equiv \sim x(x).$$

Dar, dacă echivalența este general valabilă pentru orice „x”, adică pentru orice cuvânt, iar „heterologic” este și el un cuvânt, atunci, în (13), putem înlocui „x”, cu „H”, care este prescurtarea cuvântului „heterologic”. În felul acesta însă ajungem la următoarea contradicție

$$(14) \quad H(H) \equiv \sim H(H),$$

adică „H(H)” este echivalent cu „ $\sim H(H)$ ”, ceea ce caracterizează o situație paradoxală, în care, dacă cuvântul „heterologic” este „heterologic”, atunci este autologic, adică este ceea ce exprimă, și, dacă este autologic, atunci este heterologic, căci nu este ceea ce exprimă.

Cauza paradoxului o constituie aplicarea, în maniera Intellectului Rațional, a unei operații intelective la interpretarea unei forme noetice a Rațiunii și la identificarea, respectiv reducerea formei noetice a Rațiunii la operațiunea intelectivă, în cazul de față fiind vorba despre echivalența din logica simbolică și Definiția din teoria formelor noetice ale Rațiunii.

„Soluția” paradoxului rezidă în excluderea identificării ilicite a Definiției cu echivalența, prilejuită de transcrierea judecăților prin funcții predicative. Căci, dacă (12) n-ar fi considerată definiție („ $=_{df}$ ”) nu s-ar ajunge la (14), adică la echivalența („ $\equiv$ ”). Iar dacă (12) ar fi considerat de la început echivalență, să zicem

$$(15) \quad H(x) \equiv \sim x(x),$$

ea n-ar fi corectă, căci ($H = \sim x$) și, ca atare, (15), ca echivalență corectă, ar fi sau

$$(16) \quad H(x) \equiv H(x),$$

sau

$$(17) \quad \sim x(x) \equiv \sim x(x),$$

ceea ce n-ar mai conduce la (14), respectiv la „paradox”.

Situații asemănătoare se petrec și în cazul celorlalte forme noetice ale Rațiunii identificate, în maniera Intellectului Rațional, cu operațiuni intelective.

În legătură cu Denominația se poate face referință la un text din introducerea lucrării lui Whitehead și Russell *Principia mathematica*. Este vorba despre o propoziție: „Scott este autorul lui Waverley” care devine prin tranariere cu funcții predicative ($(\exists x) (Sx \ \& \ Wx)$), adică există un „x” astfel încât „x” să fie „Scott” și „x” să fie „autorul lui Waverley”. Dar, consideră Whitehead și Russell, în cazul

acesta, Scott =_{df} autorul lui Waverley și putem, prin substituție în judecata „Scott este autorul lui Waverley” să scriem „Scott este Scott”. Dar ce este „autorul lui Waverley”? Căci dacă „autorul lui Waverley” înseamnă altceva decât „Scott”, atunci este fals că „Scott este Scott” sau se ajunge la situația paradoxală că „Scott este Scott” și „Scott nu este Scott”. Dar Scott nu poate să nu fie Scott și atunci „autorul lui Waverley” nu înseamnă nimic („*the author of Waverley means nothing*”).

În acest caz, judecata „Scott este autorul lui Waverley” este adevărată dacă despre un individ se spune „Scott”, prin Denominația de la Singular la Individual și despre același individ se spune „autorul lui Waverley”, tot printr-o Denominație de la Singular la Individual. Nu Singularele „Scott” și „autorul lui Waverley” sunt indice, ci *individul* despre care acestea *se spun* este *același*.

La nivelul Inferenței ca formă noetică a Rațiunii interpretată ca implicație intelectuală apar așa-numitele „paradoxe ale implicației”. Inferența presupune trecerea de la o Judecată la o altă Judecată care urmează sau decurge din prima, cum este, de exemplu, Inferența de la Judecata universal afirmativă (A) la Judecata particular afirmativă (I); de la „Toți oamenii sunt muritori” la „Unii oameni sunt muritori”. Dacă devine implicație intelectuală, atunci aceasta este adevărată, indiferent dacă Judecata la care se ajunge urmează sau nu din prima, sau dacă prima este adevărată sau falsă, după principiul că „adevărul decurge din orice”, ceea ce pare paradoxal.

Problema a fost discutată încă din antichitate și soluționată prin despărțirea implicației de Inferență, uneori prin postularea mai multor tipuri de implicație: implicație materială, formală, strictă, cauzală ș.a.

Despre decurgerea unei Judecăți adevărate (I) din Judecata (A) falsă s-a vorbit deja. Implicația este aici strictă, dacă Judecata (A) este parțial falsă. De exemplu, „Toți oamenii sunt filosofi” (A) este parțial falsă, iar Judecata (I), „Unii oameni sunt filosofi”, care decurge din ea prin subalternare este adevărată. Dar este adevărată și implicația materială de la „Toți oamenii sunt filosofi” (falsă) la „Eminescu a scris poezia Luceafărul” (adevărată), deși a doua nu urmează din prima.

Și mai evidente sunt diferențele dintre implicația materială și aplicațiile acesteia și ale conjuncției la transcrierea structurilor silogistice în maniera Intelectului Rațional prin diferitele tipuri de calcule logico-simbolice. S-ar putea vorbi aici despre „paradoxele conjuncției față de implicație”, căci structurile silogistice sunt transcrise, în orice calcul simbolic, prin conjuncția premiselor care implică concluzia. Or, conjuncția premiselor nu este o simplă conjuncție între două propoziții, ci între două propoziții care au un termen comun, iar ceilalți termeni sunt diferiți, dar, să zicem, în cazul structurii modului *Barbara*, termenul comun este și *mediu*, în sfera căruia este cuprinsă sfera termenului minor din a doua premisă, iar sfera termenului mediu este cuprinsă la rândul ei în sfera termenului major din prima premisă. Căci altfel nu urmează concluzia, care la rândul ei, are ca subiect termenul minor și ca predicat termenul major.

Dacă se pierd aceste distincții structurale, atunci, prin simpla condiție a implicației materiale, ca antecedentul să nu fie adevărat și consecventul fals, în cadrul oricărei transcrieri intelective a structurii silogistice a modului *Barbara* se obțin, practic, un număr nelimitat de expresii lingvistice conjunctiv-implicative prin substituirea variabilelor de termeni S, P și M cu orice cuvinte din vocabularul unei limbi.

S-ar putea considera că Intellectul Rațional, și unii reprezentanți ai logicii tradiționale așa consideră, ca facultate hibridă a gândirii, care rezidă în aplicațiile Metodei intelective (funcționale, relaționale și operaționale) la Obiectul de studiu al Rațiunii, adică la formele Sale noetice, n-ar aduce decât dificultăți, cum zicea Henri Poincare despre logica simbolică în genere, care ne-a pricopsit totuși cu paradoxele!

De fapt, Intellectul Rațional a fost facultatea hibridă a gândirii, care, prin aplicațiile sale intelective ilicite în domeniul formelor noetice ale Rațiunii, a descoperit treptat formele proprii ale Intellectului și a contribuit decisiv la elaborarea logicii simbolice ca teorie modernă a Intellectului sau a Inteligenței, cu cele mai largi aplicații tehnice. Ce-i drept a preluat incorect terminologia logicii clasico-tradiționale și a făcut, sub imperiul acțiunii nefaste a principiului *pars pro toto*, identificarea noilor formațiuni noetice (funcționale, relaționale, operaționale) cu întregul domeniu al logicii și excluderea Rațiunii în maniera devizei scolastice *intellectus sine officio rationis*. Dar această „excludere” poate să conducă nu numai la paradoxe, ci și la catastrofe mult mai grave decât cele golemice (prevăzute de scolastici), care au și început să se vadă deja cu ochiul liber. Aceasta, și pentru faptul că a mai fost ignorată, cu această ocazie de preamărire a Intellectului, nu numai Rațiunea, ci și Speculațiunea, facultatea supremă a gândirii care se gândește pe sine.